

TALLOZÁS

Élő irodalomtörténet — élő irodalom

(*Igaz Szó*, 1969. 4.)

Lehetetlen nem felfigyelni arra az örvendétes frissülésre, amely a januártól megújult grafikai külsőben jelentkező marosvásárhelyi folyóiratot jellemzi. Pontosabban: az utóbbi folyóiratszámokat nem elsősorban a „vásárhelyiség”, hanem a romániai magyar irodalom egészének a szolgálata jellemzi (a kritikusai vagy inkább kritikus nyelvöltögetések remélhetőleg egyre inkább alárendelt szerepet játszanak, átadva helyüket a megalapozott bírálatnak). Ez a szolgálat természetesen feltételezi a kortárs-alkotók műveinek népszerűsítését, de a hagyományápolást is — a honnan jöttünk s hová megyünk tisztázását. Ahogyan Adynak és az anyanyelvnek himnuszát ünnepi beszédbé fogalmazó Méliusz József mondotta (a beszéd szövegét az *Igaz Szó* 2. számában olvashattuk): „rangunkát mindenekelőtt az minősíti, hogy ily kicsiny irodalomként is helyt tudunk-e állni önmagunkért vagy sem, mert ezt helyettünk senki fel nem vállalhatja“.

Ezt a rangot tehetséges költők és prózaírók (ebben a számban többek között Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor) versei, prózái igazolhatják, a helytállás múltbeli bizonyosságai azonban nem kevésbé fontosak. Az ünnepi megemlékezéseken túl — ilyen volt a januári Ady-csozor — eseményt jelenthet egy-egy olyan összeállítás, mint például a márciusi, „Bözödi György műhelyében“, s még inkább az áprilisi meglepetés, a „Szabédi László emlékezete“. Önvallomásnak is szép Balogh Edgár bevezetője, a *Megszakadt párbeszéd*, s nagyon időszerű irodalomtörténeteszi feladatokra hívja fel a figyelmet Kiss Jenő a *Terméssel* kapcsolatban, mégis elsősorban a *Levelesláda* anyagát kell kiemelnünk, amely már a Bözödi-anyagnak is izgalmas része volt. Különböző korszakok, események valóságú képe tárul fel e nem nyilvánosságú szánt szövegekből, s az író arcát is jobban megvilágítják. Szabédi például így köszöni meg Szentimreinek az ötve-

nedik születésnapra írt üdvözlő sorokat: „...mégis magam is azt hiszem, hogy ez ideig olyan emberként éltem, akinek volt érzéke az emberi méltósághoz, aki népe ügyét maga ügyének tekintette, s aki, ha nem is vált azzá a nagyszerű emberre, aki lenni szeretett volna, s ha nehéz életében kötött is alkut a körülményekkel, mégis ismert határokat, melyeket soha át nem lépett.“

Alapvető problémák megoldásához is közelebb vihet az írói levelezések megismerése. Szabédi Lászlónak Szemlér Ferenchez írt leveléből való a következő részlet: „Hogy milyen mértékben befolyásolt engem irodalmi alkotásaimban a transzilvanizmus? Nem tudom. Gondolom, befolyásolt, mint ahogy befolyásolt minden jelenséget, amivel valaha kapcsolatba kerültem, francia irodalom, latin irodalom. Az én legnagyobb irodalmi élményeim a magyar irodalom nagyjai voltak. Petőfi, Arany, Madách és Vörösmarty, csupa költő, most veszem észre. De legelső olvasmányom Kriza Vadrózsái voltak, amelyekből Edesapám emlékezése szerint magamtól tanultam meg olvasni...“

Ebben a viszonylag szűkmarkú válogatásban is egyszerre találkozunk Dsida, Tamási Aron, Aprily, a debreceni Juhász Géza nevével. Néhány oldallal tovább Marosi Ildikó színvonalas összeállítását-interjúját olvashatjuk Tessitori Nóra szavalóművésztől, s az interjúba ékelve izgalmasabbnál izgalmasabb leveleket, dedikációkat Babits Mihálytól, Juhász Gyulától, Goga Octavianától, Romain Rollandtól, Illyés Gyulától. Tamási Aron levelei Jancsó Bélához, Jancsó Elemérhez és Kuncz Aladárhoz (Jancsó Elemér közlése az „Anyag és adat“ rovatban) fontos irodalomtörténeti dokumentumok — és érdekes olvasmányok.

Ez a néhány példa, szerencsés összehalálkozás egyetlen lapszámban, nagyszerűen jelzi gazdagságunkat és felelősségünket: a romániai magyar, általában a XX. századi, modern magyar irodalom közelmúltjának és jelenének teljesebb megismertetése rendszeresebb munkára ösztönöz tudományos kutatót, szerkesztőt, tanárt.

A kolozsvári Állami Magyar Opera útja

(*Előre*, 6687.)

Állóvizet felkavaró László Ferenc *Profil és árnyék* című írása a bukaresti magyar napilap május 4-i számában. Előzményeit megtaláljuk ugyan néhány korábbi cikkében, de a sok konformista

megnyilatkozás és a kevés részletbírálattal vagy bökirat után már igen rég várattott magára. A romániai magyarság egyik legjelentősebb művészi intézményéről lévén szó, nem méltányolhatjuk eléggé a húszéves út elemzésének alaposságát, tárgyilagos nyersmértékét.

A népoperaaként induló intézmény hatalmas művészi fejlődésen ment át. A kezdeti „vízzel főzés” óta magas mércével mérhető igazi operatársulattá vált, jelentékeny rendezőkkel és karmesterekkel, magas technikai színvonalú zene-, ének- és táncokkal és a tehetséges, kifogástalanul képzett magánénekesek és -táncosok egész sorával. Szárnyára bocsátott néhány egészen kimagasló művészi egyéniséget. A *Háry János*, a *Bahcsiszeráji szökőkút*, a *Jából faragott királyfi*, a *Csodálatos mandarin*, a *Carmen*, a *kékszakállú herceg vára* és a többi bemutatott művészi sikerei büszkeséggel tölthetik el a társulatot. Az Opera meredek utat tett meg, erőfeszítései és érdemei a művészet szolgálatában elvitathatatlanok. De László Ferencnek „a kétvétezedes helytállás árára és eszközeire” vonatkozó kétegyében mi is sztoznunk. Mert „a legkisebb megalkuvás is csak úgy bocsánatos, ha a belőle származó haszon a művészetet egy nagyobb megalkuvás veszélyeitől mentesíti”.

Márpedig sok mindenben az Opera arányt és irányt tévesztett. Mert kiderül, hogy az eddigi — egységnek egy felvonnást véve — 12 799 előadásuk 56,5%-a operett, ami messze meghaladja az operát (29,8%) és a táncjáték-előadások (13,7%) együttes összegét. Ha meg azt is figyelembe vesszük, hogy az Opera első nyolc évének műsorrendjében az operett súlya méltányos és arányos volt, az operett-invázió kórossá vált jelensége még megdöbbentőbb, az Opera jó hírnevére vet árnyékot. Kinőve az egykori népopera gyermekbetegeit, pozitívumait is megtagadni már helytelen volt. Sajnálatos, hogy évről évre ritkulnak a népies-népszerű művek bemutatói és előadásai. Az utóbbi időben a táncjáték sem áll az operaház műsorrendjén annyira előtérben, amennyire a műfaj és az együttes képességei szükségessé tennék. Csak hálások lehetünk a tánckarnak, mert közvetve „egy olyan korstílust éltetnek ezen a színpadon, amelytől az operarendezők és az énekesek immár hagyományos módon viszolyognak: a huszadi század első felének klasszikus zenéjét” („nem-balettet ebből a stíluskörből húsz év alatt mindössze egyet kaptunk, Bartók *A kékszakállú herceg várát*”), de az Opera így táncosai segítségével csak megkerült „egy

ugyancsak fontos műsorpolitikai kötelességet”: érthetetlenül közömbös maradt a huszadi század operairodalmával szemben.

A legsúlyosabb ítélet azonban azon a területen illeti, ami számokban megfoghatatlan, „jogilag” nehezen támadható: a hazai zeneművészet elvetélt lehetőségei területén. Ami számokban lemérhető, az nagyon leverő. Ugyanis „e húsz év alatt színrevitt valamennyi hazai opera, operett és balett valamennyi előadása együttesen sem éri el az egyetlen *Csárdáskirálynő* vagy *Vig özvegy* előadásainak a számát”. A hazai magyar alkotások előadásainak a száma pedig egészen elenyésző. Ráadásul „nemcsak azt a hosszú sor sikeres és értékes operát, balettet, operettet, musicalt, zenés mesejátékot és pantomimet kell” a mérleg negatívumokkal súlyosan terhelt serpenyőjébe sorolnunk, „amelyeket Márkos Albert és Szalay Miklós vagy a többi kolozsvári zeneszerző írt volna, hanem Csiky Boldizsár, Oláh Tibor, Szabó Csaba, Vermesy Péter és mások valamennyi figyelemre méltó zenés-színvadi műfajkísérletét is, melyeknek a Magyar Opera helyett a kolozsvári Bábszínház, a marosvásárhelyi Népi Együttes vagy valamelyik próza-színházunk lett a gazdája”.

Bőven kellene idéznünk abból is, miben látja László Ferenc a megújulást és a további kibontakozás útját. Reméljük, mindazok, akik „hittel, szenvedéllyel, a művészet és a közönség iránti felelősség tudatával” szolgálják a kolozsvári Magyar Opera ügyét és mindazok, akik valamit is tudnak tenni az érdekében, megiszívelek.

A „Vörös Rosa” élete és halála

(*Le Nouvel Observateur*, 220.)

Rosa Luxemburg halálának ötvenedik évfordulóján, Gérard Sandoz egy csendes öregúr névvel ismerteti meg a *Le Nouvel Observateur* olvasóit: Pabst nyugalmazott kapitány visszavonultan él egy nyugatnémet városkában és érthető szerénységgel vonakodik attól, hogy neve bevonuljon a világtörténelembe. Pedig megilletné ez a jog Pabst kapitányt, aki kerek ötven esztendeje embereivel együtt sajátkezűleg gyilkolta meg a Spartacus-lázadás és az alig néhány hete megalakult Német Kommunista Párt egyik vezérét, Rosa Luxemburgot.

Akik eddig nem tudták volna, Sandoz cikkéből értesülhetnek arról is, hogy Rosa

Luxemburg az újabban felbukkant történelmi dokumentumok tanúsága szerint eredetileg elvetette a fegyveres felkelés gondolatát, korainak, kockázatosnak tartotta. Felbecsülhetetlen kárára a német népnek és a nemzetközi munkásmozgalomnak, őt igazolta a történelem. Amikor a lázadás mégis kitört, Rosa arra az álláspontra helyezkedett, melyet a párizsi kommuné idején Marx, az 1905-ös forradalom idején pedig Lenin tett a magáévá: ha harc van, harcolni kell.

A német munkásmozgalom történetében kevésbé tájékozottak Sandoz írásából megismerhetik Rosa Luxemburg életének főbb állomásait. Galíciában született, a cári terror, a mesterségesen szított pogromok voltak első történelmi tapasztalatai. Varsói proletároktól tanulja meg a szocializmus ábécéjét, a forradalmi harc technikáját. Jó tanítványnak bizonyult. Menekülnie kell, parasztszekéren, szénában szöktetik át a határon. Zürichben telepedik le, ott ismeri meg az orosz forradalmi emigráció színe-javát, Vera Zaszlicsot, Akszelrodot, Plehanovot, akiknek fel is tűnik Rosa „rendkívüli intelligenciája”.

Az Internacionálé 1893-as, zürichi kongresszusán már mint érett teoretikus szerepel. A századfordulón Kautskyval egyenrangú vezetőként tartják számon, munkatársa a nevezetes *Neue Zeit* című folyóiratnak, szenvedélyes érdeklődéssel követi az oroszországi fejleményeket, támogatja Jean Jaurés reformizmását. Az első világháború küszöbén bíróság elé állítják Németországban. A vád: „Hadi helyzetben az engedelmesség megtagadására lázított.” Bernsteint bírálva, aki szerint „a végső cél nem számít, a mozgalom maga a fontos”. Rosa Luxemburg így vélekedik: „A szociáldemokrácia mindinkább annak a társadalomnak a tükörképévé válik, melynek hadat üzent...”

Lenin sasnak nevezte, vitáik az akkori mozgalmi gyakorlatnak, a pártépítésnek, a forradalmi cselekvésnek abban az időben legaktuálisabb kérdéseit feszegették — Lenin ismert igazával. Rosa Luxemburg a legkeményebb forradalmi fegyelmet igénylő történelmi pillanatokban sem feledkezett meg arról, hogy a „vak engedelmesség... a gépies alárendelés” halálatlan veszélyeket hordoz magában. A tömegek alkotó cselekvésének volt a híve: „Egy valóban forradalmi mozgalom tévedései történelmi szempontból összehasonlíthatatlanul termékenyebbek és értékeesebbek a legjobb központi bizottság csalahatalmánál.” Tisztánlátása már az első pillanatban felismertette vele az Októberi Forradalom jelentőségét: „Mindaz

a forradalmi becsület, mindaz a cselekvő képesség, mely a nyugati szociáldemokráciából hiányzik, megtalálható a bolsevikok között. Októberi felkelésük nem csupán az orosz forradalmat mentette meg ténylegesen, hanem a nemzetközi szocializmus becsületét is.”

Rosa Luxemburg olyan pártnak volt vezető tagja, mely a hatalom megragadására törekedett. Ha voltak is fenntartásai a Spartacus-felkelés időszerűségét illetően, ezek nem akadályozták meg abban, hogy teljes felelősségérzettel fűr-késsze a jövőt, gondosan elemezze a német munkásmozgalom akkori helyzetéből eredő távlatokat, a veszélyek és esélyek objektív feltételeit: „Az a szabadság, mellyel csak a kormányzat hívei élhetnek... bármily számosan legyenek is, nem szabadság. Szabadságnak csak a másként gondolkodók szabadsága nevezhető... ha előjoggá válik, elveszti hatékonyságát.”

1918-ban, meggyilkolása előtt egy évvel, börtönben írja a polgári rendszer kritikáját: „Általános választások nélkül, a sajtó korlátlan szabadsága nélkül, a teljes gyülekezési és szólásszabadság nélkül a köztisztviselők élettelenné válnak, minden élet látszólagos lesz, egyedül a bürokrácia marad eleven.”

A szocialista humanizmus egyik legnagyobb alakja emlékének adó cikkét, Sandoz Rosa Luxemburnak azokkal a soraival zárja, melyeket egy hónappal halála előtt írt, a *Rote Fahne*-ben: „A legkérelhetetlenebb forradalmi energia és a legnagyobb emberiség, íme, az igazi szocializmus ihletői. Egy egész világot kell megdöntenünk, de egyetlen könnyecpp, melyet felszáríthattunk volna, vádolhat.”

Isten és Gólem RT

(Tudományszervezési Tájékoztató, 1969. 1.)

Norbert Wiener *God and Golem, Inc.* című, még életében megjelent művét (román kiadása előkészületben) ismerteti Göncz Árpád. Az alábbiakban az ismertetés első, a vallás és a tudomány viszonyát összegező részét közöljük:

„Wiener mindjárt előljáróban leszögezi, hogy nem kívánja a *vallás és a tudomány* viszonyát a maga egészében tárgyalni, de véleménye szerint a kommunikáció és vezérlés tudománya — a kibernetika — közel áll ahhoz a határvonalhoz, ahol a tudomány és a vallás érintkezik. El akarja kerülni azokat a

logikai paradoxonokat, amelyek az abszolút fogalma — mindentudás, mindenhatóság — vallásos kezeléséből fakadnak, mert nem kíván metafizikai szörszálhasogatásba bonyolódni. De a tudomány legújabb fejlődése még így is számos olyan kérdést vet fel a tudással, hatalommal, hittel kapcsolatban, amelyek az érzelmekkel, tisztelettel övezett abszolút fogalmak érintése nélkül, tárgyilagosan módon vizsgálhatók. A tudás tény, a hatalom tény, a hit tény, s e tényeket az emberi elme az elfogadott teológiai nézetektől függetlenül is vizsgálat tárgyává teheti.

Wiener hosszú évekig tanulmányozta a gépek és élő szervezetek kommunikációjának és vezérlésének kérdéseit, a kommunikáció és vezérlés új műszaki és fiziológiai módszereit s e módszereknek az emberi célok megvalósítására tett hatását. A tudás fogalma — állapítja meg — szétválaszthatatlanul összeshövedik a kommunikáció, a hatalom fogalma a vezérlés, az emberi célok etikai mérlegelése a vallási normák létével. S ha valaki ezek összeshövedését kívánja vizsgálni, le kell hántania magáról az előítéletek rétegeit: ha azt kívánja, hogy tanulmánya eredményre vezessen, valóságos kérdések *valóságos elemzésére* kell vállalkoznia. Az előítéletek tiltják, hogy együtt vizsgálják istent és embert, az ember méltósága pedig csak úgy őrizhető meg (Descartes), ha egészen más alapon tárgyalják, mint az alacsonyabbrendű állatokat. A fejlődés és a fajok eredetének elméletét az emberi értékek megszenteltetésének tekintik: a korai Darwin-követők a bőrükön tapasztalhatták, milyen veszélyes nézeteket vallanak egy olyan világban, amely eleve gyanakodva tekint a tudományra.

De még a tudomány területén is veszélyes szembefordulni az elfogadott értékrenddel. Semmi esetre sem szabad együtt emlegetni élőlényeket és gépeket: az élőlények minden porcikája él, a gépek fémből és más élettelen anyagokból épülnek fel, s nincsen céltudatos vagy quasi-céltudatos funkciójuknak megfelelő mikrostruktúrájuk. A fizika — ez az általános feltevés — nem vizsgál célt.

Ha valaki tiszteletben tartja ezeket a *tabukat*, kivívhatja a konzervatív és megállapodott gondolkozók tiszteletét, de édeskevéssel járul hozzá a tudomány fejlődéséhez. A tudós — a tudományosan képzett értelmes és becsületes ember, az értelmes és becsületes pap — fogalmában eleve benne foglaltatik, hogy *kísérleti úton* teszi próbára az eretnek és tiltott nézeteket, még ha végül el is veti őket.

De ha el is veti végül, nem szabad eleve elutasítania, nem szabad üres spirituális gyakorlatnak tekintenie a kérdés végig-gondolását, amellyel csupán szellemi szabadságát bizonyítja. A kísérlet komoly dolog, s ezt a kockázatot még akkor is vállalkozni, csak akkor van értelme, ha vállalja valaki az eretnekség kockázatát, s ezt a kockázatot még akkor is vállalnia kell, ha az eretnekség a szellemi elkárhozást jelenti. Ahogy a kálvinisták mondják: vállalod-e a kárhozatot Isten nagyobb dicsőségére?

Ezt a magatartást vallással kapcsolatos kérdések vizsgálatánál megnehezíti a hamis szuperlatívuszok — a mindenhatóság, mindentudás és hasonlók — bevonása. Az ebből eredő intellektuális nehézségeket jól példázza a primitív kérdés: — Teremthet-e Isten olyan nehéz követ, amit nem tud felemelni? — Hisz akár teremthet, akár nem, mindkét eset ellene mond mindenhatóságának. Bár könnyű az ilyen kérdéseket a szavak csűrészavarásának minősíteni, ez is egyike annak a sok paradoxonnak, amely mind a *végtelesség fogalma* körül csoportosul. Hiszen a legegyszerűbb matematikai manipuláció is olyasféle fogalmakkal dolgozik, mint a zéró plusz zéró, vagy végtelen plusz végtelen, vagy zérószor végtelen, végtelen mínusz végtelen.

A mindenhatóság és mindentudás fogalma azonban nem valódi szuperlatívusz, hanem csupán a nagyon nagy hatalom és nagyon tudás pontatlan és laza meghatározása, a tisztelet jele, s metafizikailag védhetetlen állítás: ha isten meghaladja az emberi intellektust — s ez legalább védhető vélemény —, akkor intellektuálisan tisztességtelen és magát az intellektust bénítja meg.

Ez a következtetés a jelen tanulmány kulcsa. Wiener olyan helyzeteket kíván elemezni, amelyeknek hagyományos vallási aspektusuk van, de amelyek *analóg helyzeteivel* a tudomány, különösen a kibernetika, a kommunikáció és vezérlés új tudományának területén is találkozunk, akár az élő szervezetet, akár a gépek működését vizsgáljuk.“

Sport és lelkiismeret

(*The Times*, 57 527.)

John Hennessy neves angol újságíró cikkében a sport és a lelkiismeret, pontosabban a sport és a politika viszonyát elemzi.

Ismeretes, hogy a Dél-afrikai Köztársaság rasszista politikája miatt kénytelen volt távolmaradni a múlt évi olimpiász-

ról. A bloemenfonteini játékok megrendezésével az apartheid a mexikói távolmaradás folytán keletkezett űrt próbálta betölteni. A rendezéssel kapcsolatosan sok nehézség merült fel, aminek következtében az eredeti cél teljes kudarcot vallott. Először ugyanis faji alapon akarták megrendezni, úgy, hogy a színészek sem mint sportolók, sem mint nézők ne vehessenek részt. Ez azonban olyan nagy felháborodást váltott ki, hogy le kellett mondani az ilyen szűkkeblű elképzelésekről, de a helyi törvényeknek megfelelően új, elkülönített öltözöket, mosdókat építettek a színészek számára. Nemsokára egy másik incidens következett be: a postai bélyegzőkre az olimpiai gyűrűket vették bele, ezzel befelé a fehérek ellenolimpiásának látszatát akarták kelteni. Eljárásukkal azonban, a különben velük rokonszenvező Avery Brundage-nak, a nemzetközi olimpiai bizottság elnökének heves tiltakozását váltották ki.

A meghívottak száma szükségképpen kicsiny volt, hiszen a „kommunisták“ és a színes népek országait eleve kizárták. A kör végül a nyugat-európai és Commonwealth-országokra szűkült, hogy végül az egész rendezvény kizárólagosan a Dél-afrikai Köztársaságra korlátozódjék. Ugyanis a hollandok és a nyugatnémetek az utolsó pillanatban visszaléptek, ami nagy csapást jelentett a rendezők számára. A hollandusok sokáig haboztak, hogy visszahívják-e a versenyzőket; a németek attól tartottak, hogy jelenlétükkel hallgatólagosan hozzájárulnak ahhoz, hogy az apartheid hívei is részt vegyenek az 1972. évi olimpiáson (amit az NSZK rendez). Az afrikai és a kelet-európai államok felháborodása azt a benyomást keltette, hogy Németország veszélyeztetheti ezeknek az államoknak a közvetkező, az általa rendezett olimpiáson való részvételét. Anglia viszont attól félt, hogy bojkottálni fogják a jövő évi

edinburgh-i nemzetközi játékokat, és hogy bizonytalanná válhatik két nemsokára sorra kerülő sportmérkőzés: az Egyesült Államok és a nemzetközösség Los Angeles-i, valamint a nyugati félteke és Európa stuttgarti nagy jelentőségű atlétikai viadala.

Angliában két atléta — mindkettő tanár —, John Boulter és John Webb, mintegy tiltakozásul az apartheid ellen, megtagadta a részvételt. Azok, akik a meghívást elfogadták, két csoportra oszlanak: az egyik nem hajlandó személyes tapasztalat nélkül elítélni az apartheidet, és odautazását „felfedező útnak“ tekinti. A másik az ottani belső helyzetet vagy az afrikaiak belügyének tartja, amelybe nem akar beavatkozni, vagy pedig ellenkezőleg, helyesli az apartheid politikáját.

A játékokkal kapcsolatosan tehát kétféle tiltakozás hangzott el: az egyének, valamint egyes nemzetek tiltakozása. Az első dicséretre méltó, a második — a szerző véleménye szerint — kifogásolható. Ő ugyanis egyúttérez a két angol sportolóval, mert „a sportban nincs helye a politikának“ jelszót mindig hatásvadászónak, eleve elkötelezőnek tekintette. A sportot olyan tevékenységnek tartja, amelyben az egyénnek lelkiismerete szerint kell eljárnia. Ha „a sportban nincs helye a politikának“ tételt személyi szintre szállítjuk le, akkor olyanokra kell gyanakodnunk, akik nem saját fejükkal gondolkoznak, vagy minden érdeküket a saját kis világukba fektették bele, s azt olyanoknak tekintik, mint amely békésen, a többi néptől elidegenedve, önkörében forog. Ezért felismerhetően az állszentség jegyét viselik magukon azok, akik hangosan hirdetik, hogy nem szeretik az apartheidet, de mégis amellet érvelnek, hogy a sporton keresztül hidat kell építeni az apartheid bajnokaihoz.